

СЕКЦІЯ 2 СУДОВА ПРАКТИКА РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ

УДК 343.624

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕНАДАННЯ ДОПОМОГИ ХВОРОМУ МЕДИЧНИМ ПРАЦІВНИКОМ У ПЕРІОД ІЗ СЕРЕДИНИ XVII СТ. – ДО ПОЧАТКУ XX СТ.

Берило О.Г., аспірант
докторантури та ад'юнктури
Національна академія внутрішніх справ

У статті досліджуються загальні тенденції становлення й розвитку кримінальної відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником у період із середини XVII ст. – до початку XX ст. Розглянуто теоретичні та правові аспекти закріплення такої відповідальності в законодавстві, що діяло на землях сучасної України, обґрунтовано власні підходи до періодизації розвитку кримінальної відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником у період із середини XVII ст. – до початку XX ст.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, ненадання допомоги, хворий, медичний працівник, Уложення про покарання кримінальні й виправні 1845 р., Кримінальне уложення 1903 р.

В статье исследуются общие тенденции становления и развития уголовной ответственности за неоказание помощи больному медицинским работником в период с середины XVII в. – к началу XX в. Рассмотрены теоретические и правовые аспекты закрепления такой ответственности в законодательстве, которое действовало на землях современной Украины, обоснованы собственные подходы к периодизации развития уголовной ответственности за неоказание помощи больному медицинским работником в период с середины XVII в. – к началу XX в.

Ключевые слова: уголовная ответственность, неоказание помощи, больной, медицинский работник, Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г., Уголовное уложение 1903 г.

Berylo O.G. CRIMINAL LIABILITY FAILURE TO HELP THE PATIENT, MEDICAL PROFESSIONAL WORKER FROM THE MIDDLE BEFORE THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

The article deals with the general tendencies of the formation and development of criminal liability for the failure to provide assistance to a sick medical worker from the middle before the beginning of the 20th century. The theoretical and legal aspects of the consolidation of such liability in the legislation that acted on the lands of modern Ukraine and their own approaches to the periodization of the development of criminal liability for failure to provide sick care to a medical worker are substantiated from the middle before the beginning of the 20th century.

Key words: criminal liability, failure to help the patient, medical professional, Code of Criminal and Corrective Penalties 1845, Criminal Code 1903.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації та диференціації суттєво вплинули як на процеси державотворення, так і на формування правової системи загалом. До того ж ефективність і доцільність таких змін здебільшого видається досить сумнівною, а саме їх прийняття

більшою мірою зумовлюється політичними мотивами, ніж необхідністю правового врегулювання (забезпечення правової охорони) [1, с. 309].

Так, в Україні вельми гостро поставила проблема не тільки щодо якості надання медичних послуг співробітниками

відповідних установ МОЗ України під час здійснення ними своїх професійних обов'язків, а й узагалі про їх надання. Підтверджувати це статистичними даними не є крайньою необхідністю, оскільки це відчувають на собі пересічні громадяни, які стикаються з проблемами здоров'я.

З одного боку, це свідчить про падіння рівня професійної майстерності медичних працівників, а з іншого – про нівелювання покладених на них обов'язків у зв'язку з обраною професією та легковажний розрахунок на уникнення юридичної відповідальності. Це дає підстави стверджувати, що вкрай необхідна реакція з боку державних органів на ці обставини. Тому необхідно на законодавчому рівні належним чином урегулювати відповідальність медичних працівників, попередньо вивчивши всі тонкощі та прогалини під час реалізації чинних норм. Однією з норм, яка передбачає кримінальну відповідальність цієї категорії осіб, є ст. 139 «Ненадання допомоги хворому медичним працівником» Кримінального кодексу (далі – КК) України.

Стан розробленості проблеми. Деякі аспекти кримінальної відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником були предметом досліджень таких учених-криміналістів, як В.І. Акопов, Н.П. Аржанов, Ф.Ю. Бердичевський, О.Г. Блінов, В.О. Глушков, М.І. Ковальов, А.Н. Красіков, І.Ф. Крилов, В.К. Кудрявцев, С.М. Левенсон, Н.С. Малейн, В.Г. Макашвілі, М.Н. Малейна, Н.В. Мірошниченко, С.П. Мокринський, А.А. Мохов, І.О. Нікітіна, В.П. Новосолов, О.П. Огарков, В.А. Ойзенхіт, А.Н. Савицька, С.Г. Стеценко, М.С. Таганцев, Є.В. Фесенко, С.А. Химченко, О.В. Червоних, М.Д. Шаргородський, А.Н. Язухін та ін. Однак питання генезису кримінальної відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником на належному рівні не висвітлено.

Тому, **метою статті** є дослідження становлення й розвитку кримінальної відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником у період із середини XVII ст. – до початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. З метою забезпечення більш ефективної ре-

алізації обов'язків щодо надання допомоги хворому медичним працівником, кримінальне законодавство охороняє права хворих осіб, щоб забезпечити їм ці основні блага. Для більш ґрунтовного їх дослідження необхідно вивчати не тільки емпіричні матеріали, а й накопичений історичний досвід щодо створення та реалізації кримінальної відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником. При цьому потрібно враховувати соціальні та економічні умови, в яких виник, розвивався й реалізовувався об'єкт дослідження. Тому вивчення генезису будь-якої норми має велике значення як для вдосконалення її, так і для з'ясування причин криміналізації.

Так як один із найбільш прогресивних XVI ст. кодексів феодального права – Литовський статут 1588 р. – мав значний вплив на іноземне законодавство, особливо великого значення набув він і для російського законодавства, що з другої половини XVII ст. починає поширюватись на землях Слобідської України. Російське Соборне уложення 1649 р. не лише зазнало значного впливу Литовського статуту [10, с. 8], а й містило чимало розділів, що становили «або буквальный переклад, або досить точный перифраз Статуту» [3, с. 3–38; 17, с. 119].

У змісті зазначеного нормативно-правового документа безпосередньо не передбачалася відповідальність медичних працівників за ненадання допомоги хворому, однак ознаки щодо необхідності надання допомоги та караності за ненадання передбачалися у главі XXII «Указ за какие вины кому чинити смертная казнь, и за какие вины смертию не казнить, а чинити наказание». У ст. 5 вказаного Уложення міститься зміст цієї норми: «А будет которой сын или дочь у отца или у матери животы пограбят насильством, или не почитаючи отца или мать, и избываючи их учнут на них извещать какия злыя дела, или которой сын или дочь отца и мать при старости не учнет почитать и кормить и ссужать их ничем не учнут, и в том на них отец или мати учнут государю бити челом, и таким детям за такая их дела чинить жестокое наказание, бить кнутом же нещадно и приказа-

ть им быти у отца и у матери во всяком послушании безо всякого прекословия, а извету их не верить» [11, с. 248].

Як видно зі змісту норми, вона характеризувалася деталізацією всіх конкретних підстав щодо можливого настання кримінальної відповідальності, виду та розміру покарання. Зазначена норма містила окремі самостійні кримінально-правові заборони. Це було характерно для тогочасної техніки юридичної нормотворчості.

На нашу думку, відповідно до змісту норми, можна об'єктивно стверджувати, що вона передбачала ознаки суспільно небезпечного діяння, яке стосувалося загалом ненадання допомоги. Етимологічний зміст слова «непочитать», яке законодавець використовував у змісті норми, охоплювало не тільки поважливе ставлення до батьків, а й розуміння, яке йому було притаманне в той період, воно означало також будь-які види надання допомоги [4, с. 48]. Однак у Соборному уложенні ще не існувало чітких ознак ненадання допомоги хворому медичним працівником і таке діяння не виділялося як окреме злочинне та протиправне.

Що безпосередньо й окреслено стосувалося відповідальності медичних працівників, то це «отруєння зіллям», кримінальна відповідальність за яке передбачалася в ст. 23 глави XXII «Указ за какие вины кому чинити смертная казнь, и за какие вины смертию не казнить, а чинити наказание» [11, с. 250].

Із розвитком законодавства передбачалася відповідальність за лікарські помилки, допущені під час здійснення професійної медичної діяльності (Боярський приговор «О наказании лекарей за умерщвление больных по умыслу и по неосторожности» 1686 р.). Починаючи з 1700 р., коли було видано інший Боярський приговор «О наказании не знающих Медицинских наук, и по невежеству в употреблении медикаментов, причиняющих смерть больным», лікарів попереджали, що «буде из них кто нарочно или ненарочно кого уморят, а про то сыщется и им быть казненными смертию» [13, с. 64].

Однак, починаючи з 1720 р., в законодавстві з'являються норми, що дозволя-

ють звільнити від відповідальності лікаря, якщо буде доведено, що він діяв згідно з правилами, або ж, навпаки, він притягнувся до відповідальності за убивство (Морський устав Петра I 1720 р.). У главі 10 «Про лікаря» цей нормативно-правовий акт передбачав відповідальність і призначення покарання медичних працівників за професійні злочини, у тому числі й за ненадання допомоги хворому та неналежне лікування [16, с. 42].

Норми, що стосувалися безпосередньо відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником, містилися в документі, який був прийнятий у 1743 р. під назвою «Права, за якими судиться малоросійський народ», хоча він і не набрав законної сили. Зокрема, в статті 17 «Хто в безлюдному місці пораненого чи хворого знайде» розділу XX «Про згвалтування або насильство, про напад, про вбивство, побої, каліцтво, розбої і безчестя, про страту і покарання осіб, що це вчинили, а також про головування і платежі за голову, за каліцтво, пошкодження суглобів, за побої, рани і безчестя шляхти чи військового звання та інших людей» зазначалося: «... если кто в какомъ безлюдномъ мѣстѣ такъ велми пораненного или побитого или безъ всякого бою и рань тяжко заболѣзновавшего, чтобъ к людямъ оный дойти не могъ, найшовъ, привезетъ к людямъ или в домъ свой, долженъ об немъ и что бы у него ни было, обявить окрестнымъ сосѣдамъ и в судѣ, а между тѣмъ бы оной болный умеръ, то оный его найшовшій имѣетъ быть от всякого затрудненїа свободенъ и ежели что власного своего на того болного издержитъ, тое ему имѣетъ быть награждение изъ имѣнїя, если бы какое при томъ найденомъ быть могло, или от родственниковъ его умершого, а кто его билъ или поранил, о томъ обискъ чинитъ по вышеписаному сеѣ главы артикулу 16» [8, с. 97].

Зміст цієї норми містить положення щодо ступеня суспільної небезпеки діянь особи, яка в безлюдному місці знайде тяжко пораненого, чи побитого, або ж тяжко хворого, тобто особу, яка собі самостійно не може надати допомогу, на яку покладається обов'язок привезти

потерпілого до людей чи у свій будинок. При цьому про таке діяння необхідно повідомити сусідів і суд, що звільняє зазначену особу від відповідальності в разі смерті потерпілого й установлює право цієї особи на винагороду від родичів. У змісті норми чітко не зазначалося коло суб'єктів, які вчиняють це протиправне діяння, тобто, якщо перейти на мову сьогоденнішого підходу кримінально-правового розуміння, суб'єкт учинення цього злочину був загальним.

З уведенням у дію на українських землях 15 серпня 1845 р. Уложення про покарання кримінальні і виправні, юридично припинили дію норми Статуту Великого князівства Литовського 1588 р. Це Уложення зі змінами та доповненнями діяло до 1917 р., а на землях, які входили до складу України, його застосовували ще й після більшовицького перевороту 1917–1919 рр.

Так, у ст. 1084 підрозділу II «Невиконання обов'язків лікарями, акушерами, повивальними бабками» розділу VIII «Про злочини і проступки проти громадського благоустрою і благочиння» глави «Про порушення уставів лікування» передбачена відповідальність за ненадання допомоги хворому медичним працівником (вона була суттєво вдосконалена, порівняно з раніше чинними, як у самій конструкції норм, так і за змістом) як «неоставившіє практики врачъ, операторъ, акушеръ, фельдшеръ, повивальная бабка и т.п., которые, по приглашенію больныхъ, не явятся для поданія имъ помощи, безъ особыхъ законныхъ къ тому препятствій». За це передбачається диференційоване покарання: «... въ первый разъ денежному взысканію отъ пяти до десяти рублей; во второй отъ десяти до пятидесяти; а въ третій отъ пятидесяти до ста рублей; если кто-либо изъ нихъ состоитъ на службѣ, тотъ, сверхъ постановленныхъ денежныхъ взысканій, можетъ, по усмотрѣнію начальства своего, за такую неоднократно оказываемую неисправность и неуваженію къ страждущему челоуѣчеству, быть отрѣшенъ отъ должности». Крім того у ст. 1085 даного Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 р. зазначено: «взыскані-

ямъ, постановленнымъ въ предшедшей 1084 статьѣ, подвергается также врачъ, который по приглашенію повивальной бабки не явится безъ особыхъ законныхъ къ сему препятствій къ родильницѣ, а равно и повивальная бабка, которая не явится по приглашенію въ помощь занимающимся повиваніемъ неученымъ женщинамъ, или, буде и явившись по приглашенію, тотъ или другая оставятъ родильницу прежде окончанія родовъ и приведенія всего отъ нихъ зависящего въ надлежащій порядокъ» [15, с. 443].

У розділі X «Про злочини проти життя, здоров'я, свободи і честі приватних осіб» глави V «Про самовільне залишення особи в небезпеці і ненадання допомоги помираючому» міститься дванадцять статей, які охоплюють низку злочинів, що тією чи іншою мірою стосуються інституту залишення в небезпеці. Значна увага в цій главі приділяється віку потерпілого. Зокрема, в диспозиції ст. 1997 Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 р. вказаної глави зазначався один із видів залишення в небезпеці: «Неоставившіє практики врачи, акушеры, фельдшеры и повивальные бабки, которые по приглашенію не явятся, безъ особыхъ законныхъ къ тому причинъ, къ больным или родильницамъ требующимъ ихъ помощи» [7, с. 955].

Проаналізувавши Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 р. щодо відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником, можна дійти висновку, що вперше було сформовано цілий розділ, норми якого регулювали питання відповідальності медичних працівників за злочинні протиправні діяння. Крім того, була сформована самостійна норма щодо відповідальності медичних працівників за відмову або небажання надавати допомогу хворому. Іншими словами, були вже диференційовані злочини не тільки за ознаками об'єктивної сторони, а й за характером обов'язку надавати таку допомогу та ознаками суб'єкта злочину.

Також відповідальність за ненадання допомоги хворому медичним працівником передбачалася в Лікарському статуті 1857 р., у який уносилися зміни та

доповнення в 1892 та 1905 рр. У ст. 54 зазначеного Статуту передбачалася відповідальність за порушення обов'язку лікаря надати допомогу хворому за запрошенням останнього, а оператор не повинен був здійснювати операцій без порад і присутності інших лікарів. Також нормативно регулювався обов'язок лікаря з'являтися на запрошення повивальної бабки до породіллі, якщо особливі законні умови йому в цьому не протидіють, він не може залишити породіллю раніше закінчення пологів і неналежно здійснювати все, що від нього залежить [12, с. 184].

Відповідальність за ненадання допомоги хворому медичним працівником передбачалася в ст. ст. 872–880 Лікарського статуту, їх зміст полягав переважно в тому, що лікар не з'являвся за викликом повивальної бабки до породіллі [12, с. 86–87]. Загалом цей закон діяв до 1917 р. і для кримінально-правової теорії та практики мав дуже велике значення в частині бланкетних норм щодо відповідальності медичних працівників. Особливості відповідальності медичних працівників були передбачені в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р. зі змінами та доповненнями в 1885 р. При цьому в Лікарському статуті 1857 р. чітко було визначено права та обов'язки медичних працівників, зокрема й щодо надання хворим особам медичної допомоги. Варто зазначити, що, відповідно до Статуту, всі медичні працівники прирівнювалися до службових осіб, тому їхні дії кваліфікувалися за сукупністю зі статтями про службові злочини [5, с. 17].

Так, щодо медичних працівників під загрозою застосування покарання в разі ненадання медичної допомоги особам, що її потребують, був передбачений у ст. 114 Лікарського статуту обов'язок лікаря «бути людинолюбцем і у будь-якому випадку готовим до надання дієвої допомоги будь-якого звання людям, що хворобами одержимі» [2, с. 118]. Недотримання цього обов'язку породжувало кримінально-правові наслідки, він ураховувався в нормах під час прийняття наступних кримінальних законів.

На іншій частині земель, які входять сьогодні до складу України, на той час діяв Угорський кримінальний кодекс від 29 травня 1878 р. Притягувались до відповідальності лікарі за ненадання допомоги хворому майже за аналогією до Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 р. [14].

Російський законодавець уважав, що Кримінальне уложення 1903 р. мало замінити Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. і Статут про покарання, що накладаються мировими суддями. Так, зокрема, у зазначеному Кримінальному уложенні 1903 р., яке діяло частково, передбачалася відповідальність медичних працівників за ненадання допомоги хворому, а саме, згідно зі ст. 497 зазначеного нормативно-правового акта, притягувались до кримінальної відповідальності лікарі-практики, фельдшери, повивальні бабки та лікарська прислуга, які не виконали правил, установлених законом чи обов'язковою постановою про надання допомоги хворому або особі, яка перебуває в безпорадному стані, якщо такі дії вчиненні без поважних причин, і яким було відомо про небезпечне становище хворого або породіллі. Покарання передбачалося у вигляді штрафу в розмірі 100 рублів або арешту на строк до одного місяця [6].

На основі аналізу Закону Центральної Ради «Про амністію» від 19 листопада 1917 р. можна дійти висновку, що до 7 листопада 1917 р. правоохоронні та судові органи притягували до кримінальної відповідальності винних осіб за Уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845 р. й за Кримінальним уложенням 1903 р. [9]. Водночас у цей період аж до 1917 р. була значна процесуальна проблема щодо притягнення медичних працівників до кримінальної відповідальності за ненадання допомоги хворому (притягнення до кримінальної відповідальності таких працівників залежало від людей тієї самої професії), оскільки, відповідно до Статуту кримінального судочинства 1864 р., після слідства кримінальні справи медичних працівників скеровувалися для розгляду до лікарської управи або медичної ради.

Висновки. Отже, на основі вищевикладеного можна резюмувати таке:

1. Кримінально-правові відносини в частині відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником у середині XVII ст. полягали у призначенні покарання. Лише від 1720 р. в законодавстві з'являються норми, що дозволяють звільнити від відповідальності лікаря, якщо буде доведено, що він діяв згідно з нормативно закріпленими правилами та виконав усі необхідні діяння, щоб відвернути небажані наслідки. У зазначений період, ураховуючи тогочасну техніку юридичної нормотворчості, зміст норм характеризувався деталізацією всіх конкретних підстав щодо можливого настання кримінальної відповідальності за ненадання допомоги медичним працівником, ознак, а також у санкціях уже були конкретизовані вид і розмір покарання.

В Уложенні про покарання кримінальні й виправні 1845 р. щодо відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником уже диференційовані злочини не тільки за ознаками об'єктивної сторони, а й за характером обов'язку надавати таку допомогу та ознаками суб'єкта злочину. Так, уперше сформовано цілий розділ, норми якого регулювали питання кримінальної відповідальності медичних працівників, а також самостійну норму щодо відповідальності медичних працівників за відмову або небажання надавати допомогу хворому. Передбачення законодавцем самостійної норми щодо кримінальної відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником мало властивість протяжності, показало свою життєздатність і практичність.

У Кримінальному уложенні 1903 р. кримінально-правова заборона щодо ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 497) передбачала значно ширше коло осіб, які могли бути визнані суб'єктом цього злочину (лікарі-практики, фельдшери, повивальні бабки та лікарська прислуга), ніж аналогічна норма за Уложенням про покарання кримінальні й виправні 1845 р.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабаніна В.В. Лаконічність формулювання змін до закону про кримінальну відповідальність (на прикладі Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» від 12 лютого 2015 р. № 194-VIII) / В.В. Бабаніна // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2015. – № 1(4). – С. 309–318.
2. Блинов А.Г. Уголовно-правовая охрана пациента в досоветской России / А.Г. Блинов // Вестник Саратовск. гос. акад. права. – 2009. – № 6 (70). – С. 113–120.
3. Владимирский-Буданов М.Ф. Отношения между Литовским статутом и Уложением царя Алексея Михайловича / М.Ф. Владимирский-Буданов // Сборник государственных знаний. – СПб., 1877. – Т. IV. – 1877. – С. 4, 7–38.
4. Мыц Я.А. Оставление в опасности (социальная обусловленность криминализации, понятия, виды, уголовно-правовая характеристика) : [монография] / Я.А. Мыц; отв. ред. А.И. Чучаев. – Владимир, 2006. – 176 с.
5. Никитина И.О. Преступления в сфере здравоохранения (законодательство, юридический анализ, квалификация, причины и меры предупреждения) : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / И.О. Никитина. – Нижний Новгород, 2007. – 270 с.
6. Познышев С.В. Особенная часть русского уголовного права. Сравнительный очерк важнейших отделов Особенной части старого и нового зложений / С.В. Познышев. – 3-е изд., исправленное и дополненное. – М., 1912. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://allpravo.ru/library/doc101p/instrum3668>.
7. Полное собрание законов Российской Империи. – Второе собрание. – СПб. : Въ Типографіи II Отдѣленія Собственной Е.И.В. Канцеляріи, 1846. – Том 20 : Отделение первое. 1845. – 1846. – 1045 с.
8. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року. – К. : 1997. – 547 с.
9. Про амністію: Закон Української Центральної Ради від 19 листопада 1917 р. // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : у 2 т. – К. : Наукова думка, 1977. – Т. 1 : 4 березня – 9 грудня 1917 р. – 1977. – С. 463–464.
10. Развитие русского права в XV – первой половине XVII в. / под ред. В.С. Нерсисянца. – М., 1986. – 287 с.
11. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. – М. : Юрид. лит., 1985. – Т. 3 : Акты Земских соборов. – 1985. – 512 с.
12. Свод законов Российской империи : в 5 кн. – СПб., 1912. – Кн. 4. – 1912. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://civil.consultant.ru/code/>.
13. Таганцевъ Н.С. О преступленіяхъ противъ жизни по русскому праву / Н.С. Таганцевъ. – СПб : Типографія А.М. Котомина, 1873. – 524 с.
14. Угорський Кримінальний кодекс : Акт V 1878 року про злочини та покарання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5799>.
15. Уложеніе о наказаніяхъ уголовныхъ и исправительныхъ. Санктпетербургъ. Въ Типографіи Второго

Отдѣленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи. – СПб., 1845. – 898 с.

16. Червоных Е.В. Преступления, совершаемые в сфере здравоохранения, и их предупреждение : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Е.В. Червоных. – Саратов, 2009. – 253 с.

17. Шлапаченко В. Становлення та удосконалення кримінальної відповідальності за шпигунство в законодавстві України XVI–XVIII століття / В. Шлапаченко // Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. – 2006. – Вип. 2(13). – С. 118–123.